

Transkafkasya'nın Coğrafi konumu ve Selçukluların Bölgeye Yönelik İlk Akınları

Geographical location of transcaucasia and first raids of the Seljuks towards this area

Savaş EĞİLMEZ
Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
segilmez@atauni.edu.tr

Özet

Asya ve Avrupa arasında büyük göç hareketlerinin başlamasıyla beraber, fetih hareketlerini doğudan batıya veya batıdan doğuya yönlendirmek isteyen toplumlar, Kafkasya ile alakalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Makalemize konu olan Transkafkasya ise Kafkasya'nın kilidi ve kalbi konumundadır. Bu bölge Selçukluların tarih sahnesine çıktığı dönemde Türk-Gürcü mücadelesinin merkezi olmuştur. Selçukluların Transkafkasya bölgesine seferleri ve bölgenin Türkler tarafından fethi, Türklerin batıya doğru yürüyüşlerinin en önemli hareket noktasını teşkil etmesi itibarıyla çok önemlidir. Makale de, bu büyük mücadelenin yapıldığı coğrafyayı ve Selçukluların Gürcülerle uzun yıllar süren mücadelesinin başlangıç dönemi incelenmiştir.

Abstract

With the beginning of the great migration movements between Asia and Europe, nations which wanted to direct their conquest movements from East to West or vice versa, had to be interested in the Caucasian. The Transcaucasian, which is the topic of my study, is the hearth of and the key to the Caucasian. This area was the center of Turkish-Georgian struggle when the Seljuks appeared in the history of the world. The Seljuks campaign to the area and conquest of the area by the Turks, are significant in that related area, became the most important point of Turkish march to the west. In this study, the geography in which this great struggle took place and the beginning period of the long-running struggle between the Seljuks and the Georgian are examined.

Kafkasya'nın coğrafi konumu incelendiği zaman, bölgenin çeşitli kavimler açısından neden çok önemli olduğunu rahatlıkla görülebilir. Bölge; Avrupa, Asya, Afrika arasına girmiş olan, yaklaşık 5.000 km. uzunluğunda bulunan Akdeniz – Ege Denizi – Boğazlar ve Marmara Denizi – Karadeniz – Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği su koridorunun doğu ucundadır. Aynı zamanda Hazar Denizi ile daha doğuya bağlanmış durumdadır. Başka bir deyişle Kafkasya; kuzey – güney, doğu – batı yollarının kesiştiği stratejik bir noktadır. Bölgenin bu coğrafi konumu

etnolojik teşekküllere, inkişafılara ve tarihin akışına önemli etkilerde bulunmuştur. İşte bu nedenle tarih boyunca Kafkasya önemini hiç kaybetmemiştir.

Doğu ile batı (Asya ve Avrupa) arasında büyük boyutlarda göç hareketleri başladığı devirlerde, fütühat hareketlerini Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'dan Avrupa'ya yönlendirmek isteyen toplumlar, Kafkasya ile alakalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim güneyde Medler, Farmlar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar; Kuzeyde ise; Hunlar, Hazarlar ve Moğollarda aynı doğrultuda hareket etmişlerdir.

Selçuklu – Gürcü mücadelesine sahne olan Transkafkasya, Kafkasya bölgesinin kilidi konumundadır. Gürcülerin memleketi, Lik Dağlarının doğusunda, güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür Irmağı havzasında, batıda Kolehida (Eger), kuzeyde Kafkasya sıra dağlarının orta kısmı, güneyde Ermenistan ve doğuda Albanya (Albania) ile sınırlanmıştır.¹

Bu bölge çeşitli lisanlarda değişik isimler almıştır;

Grekçe; İberia², Latince; İberia veya Hiberia, Suryanice; Gurzan, Arapça; Curzan, Farsça; Gurgan, Ermenice; Vrek (günümüzde Vran), Rusça; Gruziya, ve Türkçe; Gürcistan.³

Bölge için çok önemli olan Kür Irmağı, Kafkasya'nın en büyük akarsuyudur. Kaynağını 2.700 metre yüksekliğindeki Ardahan–Kars yaylasından alır ve kuzeybatı yönünde akar⁴. Ardahan düzlüğünden sonra, Ahıska civarında 30km. uzunluğundaki Borjom Boğazı'nı geçtikten sonra, güneybatı istikametinde Tiflis' i ikiye ayırarak Borçali ve Karayazı ovası ile Azerbaycan'a dahil olur. Genişliği, Tiflis civarında 45 – 65 metreyi bulur.

Eski Yunan ve Latin müellifleri, Kür Nehri'nin, Gürcistan'ı kat ettiğini, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında mühim bir ticaret yolu olduğunu nakletmişlerdir. Nehir muhtelif zamanlarda, çeşitli devletlerin veya idari bölgelerin bir sınır hattı olarak da görülmektedir. Örneğin Şirvanşâhlar Devleti'nin devam ettiği IX. ve XVI. yüzyıllar arasında bazen güney hududu haline gelmiştir.⁵ Nehir, Latince de Cyros, Arapça da Nahr al Kur, Farsça da Korrod ismini alır.⁶ İslâm coğrafyacılarında al-Mâlik ve al-Kûrr⁷ nadiren de al-Kâbir⁸ olarak geçer.

Türklerin en önemli yol güzergâhı ve bölgenin idari merkezi olan Tiflis kuruluşundan itibaren, her dönemde çok önemli bir şehir olmuştur⁹. Bu şehir çeşitli lisanlarda şu isimleri alır: Gürcüce;Tbilisi, Ermenice;Tplis, Latince;Tiphilis, Arapça / Farsça;Tiflis.

Güney Kafkasya'nın prenslik şehri, Doğu Gürcistan ve sonrada Birleşik Gürcistan Krallığı'nın başkenti olan Tiflis, Paruar bölgesinde Kral Vahtang Gorgasal tarafından 455/8 yılında kurulmuştur¹⁰. Bununla beraber yapılan kazılarda M.Ö. 3000 yılından itibaren yerleşim gördüğü sonucu ortaya çıkmıştır. Asıl Tiflis, Kür Nehri kenarlarına doğru genişleyen, etrafı surla çevrili Kola diye adlandırılan bir kasaba ile bir tepe üzerinde bulunan küçük bir kaleden ibarettir¹¹.

Daha sonra 8. ve 9. yüzyıllarda "ısanı" diye adlandırılan yeni bir bölüm eklenerek kuzeye doğru genişletilip, çift sur inşa edilmiş, bunun yanında savunmayı güçlendirmek amacıyla hendek yapılmıştır. O dönemde dar ve dolambaçlı caddeleri ve küçük kare yapıtları ile tipik doğulu bir yerleşim görünümündeydi¹². 1122 yılında Selçuklulardan ele geçirilince Gürcistan Krallığı'nın başkenti ve Gürcistan altın çağının (XII. ve XV. yüzyıllar) merkezi konumuna geldi.¹³

Yukarıda adı geçen Paruar, Tiflis şehrini çevreleyen bölgeye denir. Paruar adı, "para-xvara veya paru-xvara" ile ilişkilendirilir. Akamenid (Achaemenian) İmparatorluğu zamanında İran, Ermenistan ve Anadolu'nun kuzey kenarı boyunca yayılan dağ sıralarının bütününe Paruar denilirdi¹⁴.

Kota; Kutais: Kutaisi, Batı Gürcistan'ın geleneksel başkentidir. Rioni Nehri üzerinde kurulmuştur. 1008 yılında Gürcistan'ın birleştirilmesinden 1122 yılında Tiflis'in tekrar ele geçirilmesine kadar Kutaisi başkent olarak kalmıştır¹⁵.

Kutaisi sahip olduğu Virgin Katedrali'nden dolayı Hıristiyan dünyasında çok ünlüdür. Bu katedral Gürcistan da bulunan kiliseler içerisinde en görkemlisidir. Buradaki manastır ortaçağ Gürcistan'ında kültürel bir merkez durumundaydı.¹⁶

Etnografik Olarak Gürcü Grupları

Etnografik olarak Gürcüler, içerisinde alt gruplar bulunan, dört ana gruba ayrılır ;

- I.Doğu Gürcistan'da ikâmet eden Gürcüler
- II.Orta-Batı Gürcistan'da Mingrelianlar
- III.Güneybatı dağlarında (şimdi Kuzeydoğu Türkiye) Laz veya Cani'ler.
- IV.Güneybatı Kafkas dağlarının yukarı kesimlerinde Svanlar.

Gürcüler 10 alt grupta isimlendirilirler;

- 1-Kartvelianlar; Doğu Gürcistan'ın batısında

2-Kaxetianlar; Doğu Gürcistan'ın doğusu

3-Xevsurlar

4-Pşavlar

5-Tus ve Tusinler

6-Moxevianlar

7-Racanlar; Batı Gürcistan

8-Gurianlar; Batı Gürcistan'ın güney batısı

9-İmeretianlar; Batı Gürcistan

10-Mituvletianlar veya Dağlılar

Yukarıda sıralanan bu gruplar, iki yüzyıla yakın bir süre boyunca Sovyet Gürcü yaşamında, kültürel farklılıklarıyla kaynaştırılmışlardır¹⁷. Bölgede, birçok İberia dükülüğü ve Ermeni prenslikleri bulunmaktaydı. Bunların varlıkları, özellikle bölgenin nehir sistemi ve dağların konumu ile ilgilidir.

Gürcistan üç ana coğrafi bölgeden ibarettir; Kafkas dağlarının güney etekleri, kuzeyde Ermenistan platosunda uzanan Somxiti / Meschian Dağları ve Kolchian Ovası ve Doğu/İberya Ovası'nda batıda kısımlara ayrılmış ovalar; Güneyde Moschian dağları ile Kafkasya' yı birleştiren Lixi veya Surami ile iki kısma ayrılır.

Batı Gürcistan (Egrisi /Kolkhis/Lazika) Doğu Gürcistan ile 1008 tarihinde birleşmiş ve bu siyasi oluşum XV.yy.'ın sonuna kadar devam etmiştir¹⁸. Doğu Gürcistan (Kartli/İberia); Aşağı İberia ve İç/Dış Kaxeti'nin de içinde bulunduğu muhtelif bölgelere ayrılmış olan iki siyasi oluşumu kapsar;

1-Batı Kartli diye adlandırdığımız "Kartli"¹⁹ .

2-Yine Doğu Kartli diye adlandırdığımız Kaxeti. Bu bölgenin, Gürcistan ve onun doğu komşuları arasında devamlı bir mücadeleye neden olduğu bilinmektedir.

XI.-XIII.Yüzyıllarda Gürcistan'da Yerleşim Yerleri

I-Batı Gürcistan (Egrisi / Kolkhis / Lazika / Abasgia / İmereti)

A-Apxazeti

1.Apxazeti

2.Apsileti

3.Saro / Saroeti (Missimiana)

B.Svaneti (Souania)

1.Yukarı Svaneti

2.Aşağı Svaneti

C-Samegrelo (Egrisi / Ekretike / Egnewike / Manrilk / Mingrelia)

D-İmereti

1. Imereti

2.Leckumi

3.Raca

4.Argveti / Margveti

E-Caneti (Lazika / Tzanike / Xaltik/ Khaldia)

II- Doğu Gürcistan (Kartli / Iberia / Vırk)

F.İç İberya Düklüğü (Şida Kartli)

4. Goratis-xevi

5. Tanis-xevi

6. Duan

7. Acabetis-xevi

8. Rexa

9. Guerdis-xevi

10. Kosx/Kaspi

11. Sacxumeti

12. Konis-xevi

13. Cxrazma

14. Bazaleti²⁰

15. Mtkuris-xevi

16. Jeleti

G.Aşağı İberya (Kvemo Kartli) Veya (Büyük) Taşiri

a. Trialeti

b. Gardman/Xunani Düklüğü

1. Paruar

2. Manglisispori (Manglisi Gorge)

3. Xancixe / Hunarakert

c. Gaçiani/Şamşwilda Dükülüğü

1. Gaçiani/Şamşwilde

2. Palakocio / Taşiri

3. Aboci / Kaikuli

4. Kuisapori

5. Kolbapori

6. Bolnopori

7. Copobori

8. Joropori

9. Kangarni

H. Yukarı İberia (Zemo Kartli / Zemo Sopeli “ Yukarı Ülke” / Samcxe / Mesxeti)

c. Cunda Dükülüğü

1. Yukarı Javaxeti

2. Aşağı Javaxeti / Eruseti

3. Artani

4. Kola

b. Ojrxe Dükülüğü

1. Samcxe

2. Acara

3. Tori

c. Klarjefi Dükülüğü

1. Klarjeti

2. Savşati

3. Nigali/ Ligani

4. Murgule

5. Mereti

I-Tao (Arm.; TAYK)

a. Yukarı Tao

1. Parxali
2. Asispori
3. Azordacpari
4. Speri
5. Okale
6. Bolxa
7. Partizacpori
8. Berdacpori
9. Basiani

b. Aşağı Tao/Çaketi

III. Kaxeti (Doğu Kartli)

J. Kaxeti/ KuxetDüklüğü

a. İç Kaxeti

1. Kxoeti
2. Xerki
3. Ercu
4. Tianeti
5. Cobenori
6. Cuketi
7. Velis-cixe
8. Kuel-daba/Büyük Kaxeti
9. Sujeti
10. Tuşeti
11. Kizki/Sqnaxi
12. Saingilo/Zakatali

b. Dış Kaxeti

1. Xevsureti

2. Psaveti

3. Mtuleti

b.Hereti (Movakani)

IV. İberia Monarşisi tarafından Hükmedilen Topluluklara Ait Ülkeler

1. Canareli

2. Cxavaleli

3. Guda-Makaris-xevi

4. Celkan Geçitleri

5. Poxoveli²¹

Albaniya, Kür Nehri ile Kafkas Dağları arasındaki bölge, İberia ve Ermenistan'dan Hazar Denizine, doğuya doğru ilerleyen geniş bir bölgedir. Albaniya, Hazar sahili boyunca Kafkasya'ya doğru en azından Kasian nehrine doğru genişler. Asıl Albania başkenti Kabalak ile beraber 11 bölgeden oluşmaktadır

Ermenice; Alvank, Grekçe; Arianoi veya Albanoi, Latince; Albania, Gürcüce; Rani, Süryanice; Aran, Arapça; Arran olarak isimlendirilir.

Kabala²² köyü şimdi ki Niz kasabası yakınında Kesios (Gök-Çay) ve Seboj (Turlian Çayı) nehirleri arasındadır. Kraliyet alametlerinin Partaw (Berdaa) 'a nakledildiği V. yy.'a kadar Albaniya'nın başkenti konumunda idi. 387 yılında , Sasani ve Roma arasında Kafkasya'nın paylaşımından sonra, Kabala, İran genel valisinin ikâmetgâhı oldu.

Albaniya'nın başkenti, Kurin'in güneyinde bulunan Partaw'a nakledilince, Kabala V.yüzyıldan XV.yüzyıla kadar varlığını piskopozluk bölgesi olarak devam ettirdi. VII. yüzyılda Araplar tarafından ele geçirildi ve Şirvânşâhlar Devleti'ne dahil edildi. Bu tarihten sonra etrafı 11 burçlu bir sur ile çevrildi. Hububat ve ipek üretiminin merkezi durumundaydı. 1386/7 yılında Timur tarafından harabeye çevrildi²³.

Kaynaklarda bu şehir Kapalak, Ptolemaios²⁴; Thapilak veya Khabak, Arap.; Kabalak ismiyle geçer.

XII. yüzyıl başlarında, Gürcistan Krallığı nüfusu üzerindeki tahminler; 2.400.000 – 2.500.000 dolaylarındadır²⁵. Bu nüfusun 1.800.000'i modern Gürcistan topraklarında yaşıyordu²⁶. Bazı yazarlar, Birleşik Gürcistan nüfusunu abartılı olarak en az 4.500.000 olarak belirtirler²⁷.

Selçuklulardan Önce Transkafkasya' da Siyasi Durum

Selçukluların Gürcistan bölgesine seferleri ve bölgenin Türkler tarafından fethi, Türklerin batıya doğru yürüyüşlerinin en önemli hareket noktasını teşkil etmesi itibariyle çok önemlidir.

XI. yüzyıla girmeden önce Türkmenlerin büyük kitleler halinde Horasan ve Azerbaycan bölgesinde kontrolü ellerinde tuttukları ve bölgeye gelen bu Türkmenlerin büyük bir kısmının İslâm dünyası içerisinde geldikleri bilinmektedir. Hatta Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bizans ve Ermenilere karşı akınlar yapan Rüknu'd-Devle' nin askerleri arasında 20.000 civarında Türkmen unsuru da bulunmaktaydı²⁸ ki bunlar ileri ki tarihlerde Selçuklulara bağlı Türkmenler ile birlikte hareket edecekler ve bölgenin Selçuklu Türkleri tarafından hızla fethedilmesinde önemli rol oynayacaklardı.

Selçuklu Türklerinin Trankafkasya'ya yöneldiği sıralarda Karadeniz'in kuzeyi, Kuzey Kafkaslar ve Aşağı Tuna boyları da tamamıyla Selçuklular'ın akrabaları olan diğer Türk boylarının elinde idi. Bunlardan bir devlet olarak en önemlisi İdil Bulgar Devleti idi. İdil Bulgarları; Türk menşeli bir kavim olup, VII.yy'da Hazarların tazyiki ile Don boylarından Kama mansıbına gelip, yerleşik hayata geçtikleri gibi, İdil Nehri'nin büyük bir ticaret vasıtası olması sebebiyle, ilk yıllardan itibaren tüccar bir kavim olmuşlardı.²⁹

Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya bölgesinde giriştikleri fetih hareketleri sonucunda, Selçuklularla karşı karşıya gelen Kıpçaklar, ırkdaşları olan Türkmenlerden İslâm dinini öğrenme imkânı bulmuşlardı. Diğer taraftan Selçuklu Türkleri Transkafkasya'yı alarak, bölgeye girmeye çalışan gayr-i müslim Türklerin önünü kesmiş ve bir anlamda İslâm dünyasını yeni bir istiladan korumuşlardı.

Selçuklular, bölgede fetih hareketlerine başlamadan önce, Transkafkasya' da hakimiyetlerini devam ettiren feodal beyliklerin dağınık siyasi yapıları ve kuzeyden Kafkaslara sürekli bir şekilde gelen Müslüman olmayan Türk akınları nedeniyle bölge asayişli bir hayli bozulmuş, büyük bir huzursuzluk ortamı doğmuştu. Bu sırada Bağdad Abbasi halifelerinin Şii Büveyhi baskısı altında olması, bölgede önemli bir otorite boşluğunun doğmasına neden olmuştu. Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve hızla büyüyen genişlemesi, İslam dünyasına büyük bir ümit ve güven vermişti. Selçuklu Türkleri, özellikle kuzeyden sürekli bir şekilde İslâm dünyası içerisinde asayişli ve huzuru bozan ve bölgede güven ortamının sarsılmasına neden olan kuzeyli kavimlere karşı, Kafkasya'nın fethini, devlet politikası haline

getirmişlerdi.

Bunun yanında, yerli halkın köy ve kentlerini yağma etmeye başlayan ve birçok şikâyetlere neden olan, Selçuklulara tâbi veya serbest dolaşan Türkmen/Oğuz oymakları, Gürcü ve Ermeni topraklarını ele geçirmeyi ve kendilerine bir yurt bulmayı amaç edinmişlerdi. Hem gaza ve cihad etmek, hem de yurt bulmak için süratle Transkafkasya bölgesini ele geçiriyorlardı. Bu sıralarda Gence ve Divin Şeddadlı Emir Savar, bütün ordusu ve gücü ile Selçuklu Türkmenlerine öncülük ediyordu.³⁰

Bölgenin verimli ovaları ile yaylaları, Türklerin tercih ettikleri arazilerden olmuş, güneyden gelen Oğuz ve Selçuklu Türkmenleri de buralarda yerleşmiş ve yurt tutmuşlardı. XI. yy'ın başlarında Transkafkasya'ya gelen Selçuklu Türkleri bölgede, ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardı.³¹ Selçuklu Türklerinin esasını teşkil eden Türk göçerlerini, çoğunlukla Oğuz boyları teşkil ediyordu. Bunlar, daha devlet kurulmadan, kendilerinden önce buralarda yerleşmiş olan diğer Türklerle birleşerek, Kafkasya'nın doğusu ve Azerbaycan'da kalmışlar ve buradan Anadolu'ya geçmişlerdi.³²

Çağrı Bey Komutasındaki Türk Akınları

Selçukluların, bölgeye bilinen ilk ciddi akını bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey tarafından yapıldı.³³ Çağrı Bey, daha önce 5.000 ve 20.000 kişilik birlikler halinde Kafkaslar'dan, Anadolu'nun içlerine kadar uzanan bölgelerde akın yapan Türkmenler gibi bölgeye sefere çıkmıştır.³⁴

Bu sefer sırasında Gürcistan'da siyasi vaziyet, karmaşık bir durumda idi. Bölgede III. Bagrat, 6 yıldan fazla iktidarda kaldı ve 1014 yılında onun ölümünden sonra, tahta geçen 18 yaşındaki I.Giorgi³⁵, biraz da yaşının getirdiği gençlikle atılgan ve sert bir mizaca sahipti. Genç Kral, Karadeniz ile Van Gölü arasında çok sayıda müstebit hükümdar arasında yalnız başına idi. Giorgi'nin yüksek surlarla çevrili başkentinin yönetimi altındaki alan, Likhi dağlarından, Uplistaikhe'nin doğusuna kadar uzanıyordu. Fakat kendi sınırları içerisinde Orbeliani sülalesi tehlikeli bir şekilde, hakimiyet sahasını genişletiyordu. Belli bir zaman sonra nüfuzunun etkili olduğu alan neredeyse Giorgi'nin krallığı kadar olmuştu. İmereti'de Argueti'nin geniş bölgelerinde ve Mesthian yaylalarının yarısında prensleri vardı. Orbelian'ın Trialeti bölgesindeki etki alanı, Lori Bagratları'nın, bağımsız prenslerinin egemen olduğu topraklar ile sınırlanmıştı. Kuzey-doğu bölgelerinde ise, eski Kakheti Krallığı'nı ve Hereti topraklarını içine alıyordu. Orbelianların batı tarafı, imparatorluğun Tao bölgesindeki sınırına uzanır³⁶.

Kür'ün yukarı vadisindeki Tiflis, Müslümanların en büyük şehirlerinden birisi olarak varlığını devam ettiriyordu. Şehrin sakinleri, birleşik Gürcü ve Ermeni prenslerinden toplanmış paralı askerlere, karşı koymak için yeterli bir güce sahip değillerdi. Tiflis'in kuzeyinde, Ossetian klanları ile beraber Kabarda ve Çerkez kabilelerini ihtiva eden Alaneti Krallığı bulunuyordu. Güneydoğuda ise, Müslüman şehirleri Şirvân ve Errân' da bulunan, Gence ve Dabil emirleri liderliğindeki Tiflis emirleri hiçbir Hıristiyan konfederasyonun da bulunmayan güçlü bir kombinasyon geliştirmişlerdi.³⁷

XI.yy'ın ilk çeyreğinde, bütün Kafkasya'nın güçsüz hükümdarlarının hepsi kendi aralarında geçici ama tehlikeli federasyonlar oluşturuyorlardı. Abhazeti ve Alaneti kuzey krallıkları, Ermeni prensliklerine karşı savaşlarda beraberce hareket ediyorlardı. Gürcistan ve dağlı gruplar arasında ayrı bir zıtlık gelişmişti. Dağlı grubun merkezi Kutais sahası idi. Bir araya toplanan Bagrad Ermeni prenslikleri Ani hükümdar ailesine meylederek politik bir lider arayışına girmişlerdi.³⁸ Ermeni gelenek ve kültürü bütün Samtaka, Trialeti ve Lori'ye güçlü bir şekilde nüfuz etmişti. Kakheti bölgesindeki politik yöneliş Abhaz'dan ziyade Ermeniler'e doğru geliyordu.³⁹

Abhazya Bagratları, Katheti bölgesini tehdit etmeye başlayınca, bölge ahalisi doğal olarak Lorideki Bagratlara ve güneye döndüler. Aynı zamanda güçlü Orbelianlar ve Ermeniler, Abhaz derebeylerine sadakat göstermiyorlardı. Ayrıca Kutais⁴⁰ krallarına da düşmanca davranıyorlardı. Bütün bu gelişmeler Gürcistan Krallığı'nın birleşmesine büyük darbeler vuruyordu. Bu sırada Abhazya Krallığı'nı olumsuz yönde etkileyecek birden çok olay geliyordu. Krallı Giorji, Bagrat'ların rakibi, Van Kralı Senakerim Artsruni ile ittifak içerisinde bulunan Orbelianiler ve Ermeniler ile faydasız bir mücadele içerisindeydi. Bütün Kafkasya'nın hakimiyetini ele geçirmek isteyen Abhazya hanedanları, Makedonların, Bizans İmparatorluğu'nda yeniden canlanmalarıyla zor duruma düşmüşlerdi.⁴¹

Çağrı Bey'in bu bölgeye sefere çıktığı tarihlerde Gürcü topraklarındaki siyasi durum bu şekilde idi. XI.yy'ın ilk çeyreğinden önce de Transkafkasya ve Bizans topraklarında çeşitli formlarda Türk akınları görülmüştü. Türkistan dışında iskân edilen Türk emirlerinin liderliğinde gerçekleştirilen akınlara, daima Bizans'ı tehdit etmişti. Bu savaşçı insanlar, iki yüzyıldan beri Halifeleri ve müteakip Müslüman hükümdarları, paralı askerler gibi koruyorlardı. Bozkırda yaşayan Türk toplulukları, hızlı atlarına binerek, batıdaki geniş arazilere, verimli topraklar ve zengin şehirlere doğru ilerliyorlardı. Batıya doğru gelişen bu harekât, yalnızca zengin şehirleri, ihtişamlı sarayları, büyük pazarları yağmalamak için değildi. Bunlardan çok

daha önemlisi, kendileri için, daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri yeni yurtlar bulmak amacıyla idiler.

1018-1021 arasında Türkmenlerin yeni katılımlarıyla güçlenen Selçuklulardan bir grup, Ermeni sınırlarına geldi. Burada David Artsruni kumandasındaki kuvvetler, Selçuklular tarafından mağlup edildi. Ermeni Kralı Senakerim, Türk akınlardan korkarak 4.000 köy, 70 kale ve 8 şehrini Bizans İmparatoru Basil'e terketti. İmparator da Sivas bölgesindeki bu değişikliği kişisel bir tımar olarak kabul etti. Böylece Basil doğu sınırını daha da ilerletti.⁴²

Bundan sonra Türkmenlerden bir grup kuzeye doğru ilerleyerek Nahçıvan bölgesine girdi. Gürcü memleketlerini yağma etmeye başladılar. 5000 kişilik bir kuvvetle, Türklerin karşısına çıkan Gürcü kumandanı Liparit savaşa cesaret edemeyerek kaçmak zorunda kalmıştı. Bu bölgenin ele geçirilmesinden sonra Aras'ın kuzeyindeki Divin üzerinden Nig bölgesine giren Türkmenler bölge halkından birçoğunu esir edip, dini yerleri de tahrip ettiler.⁴³

Selçukluların Çağrı Bey önderliğinde bölgeye yaptıkları bu sefer, bölgede varlığını uzun süreden beri devam ettiren Gürcü ve Ermeni otoritelerin siyasi güçlerine büyük darbe indirmiştir. Bunun yanında Selçukluların bölge hakkında bilgi edinmeleri onların ileride buraya yönelik uygulayacakları politikalara da netlik kazandırmıştır. Çağrı Bey'in döndüğü zaman Tuğrul Bey'e bölge hakkında vermiş olduğu rapor, bu seferin bir macera olarak gerçekleştirilmemiş olduğunun en büyük kanıtıdır.

Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Gürcü İlişkileri

Tuğrul Bey, 1040 yılında Gazneli Devleti ile yaptığı Dandanakan savaşını kazandıktan sonra, devletin kuruluşunu müteakip, saltanat merasiminin yapılmasından hemen sonra toplanan kurultayda, hakim olduğu toprakları eski Türk hâkimiyet telakkisine göre hanedan üyeleri arasında taksim etti.⁴⁴ Kararlaştırılan fetih politikasına göre, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen Sultan Tuğrul, devletin başkentini, Nişabur'dan Rey'e taşımıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Rey şehrinin, Bağdad ve Transkafkasya yollarının kesiştiği bir noktada olması idi. Böylece Selçukluların Transafkaslara yönelik seferleri ve fetihleri başlayacaktı.⁴⁵

1045 yılında Sultan Tuğrul Bey tarafından Kafkasların özellikle de Transkafkasya'nın fethi için Kutalmış görevlendirilmiştir. Kutalmış, Aras Nehri'ni geçerek Bizans ve Ermeni müverrihlerinin Albania ve İberya

dedikleri Arran ve Gürcistan bölgelerine girmiş bulunuyordu. Azerbaycan bölgesinin fethine memur edilen diğer Selçuklu beyleri de Urmiye Gölü kenarlarına kadar geldiler. Daha önceleri bu bölgelere gelmiş ve birçok faaliyetler bulunmuş olan Türkmen beyleri ile işbirliği yaptılar. Bu beyler, Sultan Tuğrul'un yüksek hakimiyetini tanımakla beraber hareketlerinde tamamen serbest olduklarından, istedikleri gibi davranıyorlar ve genelde yağma faaliyetlerinde bulunuyorlardı.⁴⁶ Bu tarihlerde, adı geçen bölgelerde, yönetimleri Bizans'a bağlanan Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvânşâhlar⁴⁷, Şeddâdoğulları⁴⁸ ve Câferoğulları⁴⁹ beylikleri bulunuyordu.

Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal'ı⁵⁰ Dicle boylarını ve Şehrîzâr topraklarını ele geçirmekle görevlendirdi. Ayrıca kendisine Azerbaycan Umumi Valiliği'ni tevcih ederek Kafkasya seferine gönderdi. Bunun yanında Kutalmış da, İbrahim Yınal ile birleşmeye ve birlikte hareketle Bizans üzerine sefer yapmaya memur edildi.⁵¹ Bu iki şehzâdenin idaresindeki Selçuklu ordusu, Hasankale' de Bizans ordusunu mağlup ederek Gürcü prenslerinden Liparit'i esir aldı ve büyük ganimetlerle, Sultan'ın yanına döndü.⁵²

Bu savaşı, burada zikretmemizin en önemli sebeplerinden birisi bu tarihten itibaren Türkmenler, Bizans'a tabi olan Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer vilayetlerinde, önemli bir direnişle karşılaşmadan dolaşabiliyorlardı. Ayrıca Bizans İmparatorluğu eski devirlerden beri kendisine doğal sınır olarak kabul ettiği Transkafkasya bölgesinin artık kendileri için güvenli olmadığını kabul etti.

Sultan Tuğrul 1054 yılında büyük bir orduyla Azerbaycan üzerine yürüyerek Tebriz'e girdi. Azerbaycan'da hakim olan iki Müslüman hükümdarı, Gence ve Tebriz Emiri Vehsûdan ile, Arran Emiri Ebu'l-Esvâr'ı tabi duruma getirip, yıllık vergilerini ödeme şartıyla itaatlerini kabul etti.⁵³ Ordu, daha sonra, kuzeyde Parhal Dağları'na ve Kafkaslar'a; batıda Canik ormanına ve güneyde Antitoroslara kadar uzandı. Bizans generalleri, Gürcistan kalelerinden çıkmaya cesaret edemediler. Bu durum üzerine Sultan Tuğrul, tekrar Malazgirt önüne geldi.⁵⁴

1058 yılında Kafkasya'nın güney kısımlarını idaresi altına almış olan Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal ve ona tabi olan Selçuklu şehzadeleri ve etrafında kalabalık bir Türkmen grubu toplamış olan şehzade Kutalmış ile giriştiği mücadelelerden Kafkasya'nın fethini tamamlayamadı. Yalnız 1062 yılında Nahçıvan, Hoy ve Rumiyye şehirlerine uğrayan Sultan Tuğrul, Transkafkasya'nın fethi için Yâkuti'yi yeniden görevlendirdi ve Irak'a gitmek üzere bu bölgeden ayrıldı.⁵⁵

Tuğrul Bey döneminde, gerek kendisinin bizzat idare ettiği ve gerekse Selçuklu komutanları tarafından gerçekleştirilen Trankafkasya'ya yönelik faaliyetler yukarıdaki şekilde cereyan etmiştir. Selçukluların ilk dönemlerinde cereyan eden bu olaylar, ileriki yıllarda Türklerin bölgeye hakim olmasına zemin hazırlamıştır. Stratejik açıdan çok önemli olan bu bölgenin Türkler tarafından hakimiyet altına alınması, Anadolu topraklarının ele geçirilmesinde Türklere önemli avantajlar sağlamıştır.

Kaynakça

- ¹ Mirza Bala, "Gürcistan mad.," İslam Ansiklopedisi, (İ.A.), c.4, İstanbul 1992, s.837.
- ² Alfred Stükelberger, Klaudius Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Basel 2006, s.38.
- ³ Ahmet Özkan, Gürcistan, Ankara 1968, s.17.
- ⁴ Geniş bilgi için bkz., Mirza Bala, "Kür Nehri Mad.," İ.A., c.6, İstanbul 1993, s.1081-1084.
- ⁵ Mirza Bala, "Kür Nehri mad.," İ.A., c.6, s.1081,1082
- ⁶ Robert H. Hewsen, The Geography of Ananias of Şirak, Wiesbaden 1992, s.129.
- ⁷ Muhammed bin Ahmed el-Mukaddâsi, Ahsân-u'l-taqasim fi ma'rifat-i'l-aqalim, nşr., M.De Goeje, Leyden 1877, s.23,379.
- ⁸ Ahmed bin el-Vâzih el-Yâkûbi, Kitâb-ü'l Bûldân, nşr., M.De Goeje, Leyden 1892, s.264.
- ⁹ Revaz Gachechiladze, The New Georgia, Texas A&M Universty 1996, s.19.
- ¹⁰ Sargis N.Kakabadze, Vakhtang Gorgasili, Tbilisi 1959, s.61.
- ¹¹ Sargis N.Kakabadze, Social-Economic Questios of Georgia of Middle Ages, Tbilisi 1927, s.92.
- ¹² Alfred Stükelberger, Klaudius Ptolemaios, Handbuch der Geographie, s.40.
- ¹³ V. Minorsky, "Tiflis mad." İ.A., c.12/1, s.264,65; Hewsen, The Geograpy of Annanias of Şirak, s.130
- ¹⁴ Hewsen, The Geograpy of Annanias of Şirak, s.127.
- ¹⁵ Gachechiladze, The New Georgia, s.20.
- ¹⁶ Hewsen, The Geograpy of Annanias of Şirak, s. 131.
- ¹⁷ V.Jaoshvili, Georgian Population in XVIII.-XIX. Centuries, Tbilisi 1984, s.49-51.
- ¹⁸ Marie Felicite Brosset, Gürcistan Tarihi, çvr.Hrand D.Andreasyan, Ankara 2003, s.259,260.
- ¹⁹ M. F. Brosset, Gürcistan Tarihi, s.21-23,25-27,279-282.
- ²⁰ Kral Giorgi'nin oğlu Leon, Kahet hakimi Küirige ile Bazaleti Gölü kenarında barış ve bir ittifak akdetmiştir. Bkz. M. F. Brosset, Gürcistan Tarihi, s.248.
- ²¹ Hewsen, The Geograpy of Annanians of Şirak, s. 130,131,132.
- ²² Düzce İli, Merkez ilçesinde Kabala isminde bir köy vardır. İzmir-Çeşme arasında

- Kabala diye bir belde vardır. Ayrıca Allen; eserinde Kabala için; Şirvan'ın merkezi Şamahia'ya uzak olmayan bir yerde diye bahseder. Bkz. W.E.D.Allen, A History of The Georgian People, London 1932, s.65-66.
- ²³ Nizâmeddin-i Şâmi, Zafernâme, yay.Elix Tauer, Praha 1937, trc.Necati Lûgal, Ankara 1949, s.101; İsmail Aka, Timurlular, Ankara 1995, s.23.
- ²⁴ Alfred Stückerberger, Klaudius Ptolemaios, Handbuch der Geographie, s.25.
- ²⁵ Sargis N.Kakabadze, Social-Economic Questios of Georgia of Middle Ages, s.40; V.Jaoshvili, Georgian Population in XVIII.-XIX. Centuries, s.49.
- ²⁶ V.Jaoshvili, Georgian Population in XVIII.-XIX. Centuries, s.50.
- ²⁷ Gachechiladze, The New Georgia, s.22.
- ²⁸ R.N. Frye, The Golden Age of Persia, London 1997, s.215.
- ²⁹ Geniş bilgi için bkz. A Nimet Kurat, Karadeniz'in Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992; İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1984; Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1989.
- ³⁰ V.Minorsky, Studies in Caucasian History, London 1953, s.63.
- ³¹ Nizâmü'l-Mülk, Siyaset Nâme, çvr.Nurettin Bayburtgil, İstanbul 1981, s.42.
- ³² F.Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?" Belleten c.24, Ankara 1960, s.96, s.575; Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.173.
- ³³ M. Halil Yınanç, Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri, İstanbul 1944, s.36.
- ³⁴ Urfalı Mateos Vekâyinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1163), çev. Hrant Andreasyan, Ankara, 1987, s.41; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1997, s.91.
- ³⁵ I.Giorgi'nin saltanat dönemi hakkında geniş bilgi için bkz., M. F. Brosset, Gürcistan Tarihi, s.267-272.
- ³⁶ Allen, History of Georgian People, s.85.
- ³⁷ Allen, History of Georgia People, s.85; Mariam Lordkipanidze Georgia in the XI-XII Centuries Tiflis 1987, s.44.
- ³⁸ H.G.B. Lynch, Armenia; Travels and Studies, Beirut 1965, s.30.
- ³⁹ David Marshal Lang, Armania Cradle of Civilization, London 1968, s.56; Le P. Lewond Movsesian, "Historie Des Rois Kurikian de Lori, Revue De Etudes Armeniennes", tome VIII, Fascicule 2, p.213-266, Paris 1927, s.252,253.
- ⁴⁰ Kutais, Gürcü Kralı Giorgi'nin başkentidir. Bkz. Allen, History of Georgian People,s.111.
- ⁴¹ Marie Felicite Brosset, Historie De La Georgia, Petersburg, 1951, s.356; Nodar Şengalia, Selçukebi'da Sakartvelo XI. Saukunes, Tbilisi 1968, s.6.
- ⁴² Allen, History of Georgian People, s.87.
- ⁴³ Müverrih Vardan, Türk Fütuhât Tarihi (889-1269), çvr. Hrand D. Andreasyan, Tarih Seminer Dergisi, s.1-2, İstanbul 1983, s.178.
- ⁴⁴ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, Râhat-üs Sûdür ve Ayet-üs Sûrur, c.I, çvr. Ahmet Ateş, Ankara 1957, s.103; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1972, s.36; Mevdûdi, Selçuklular Tarihi, çvr. Ali Genceli, Ankara 1971, s.146; M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul 1976, s.16-18.

-
- ⁴⁵ Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, Ankara, 1993, s.49.
- ⁴⁶ Mükremin Halil Yınanç, Türkiye Tarihi, s.45.
- ⁴⁷ Şirvânşâhlar; Derbent ve Hazar Denizi kıyılarında bulunuyorlardı. Geniş bilgi için bkz. Zeynel Cihangir, Şirvânşâhlar Yurdu, İstanbul 1931.
- ⁴⁸ Şeddâdoğulları, Nahçıvan, Dübeyl ve Gence illerinde. Geniş bilgi için bkz. Minorsky, Studies in Caucasian History.
- ⁴⁹ Cäferoğulları; Tiflis ve civarında. bkz. Yılmaz Öztuna, İslâm Devletleri ve Hanedanlar, Ankara 1996.
- ⁵⁰ İbrahim Yınal; Yusuf Yınal'ın oğlu, Tuğrul Bey'in ana bir üvey kardeşidir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", Türk Dünyası El Kitabı, c.I, Ankara 1992, s.254.
- ⁵¹ M.H.Yınanç, Türkiye Tarihi, s.46.
- ⁵² Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1993, s.49.
- ⁵³ Peter B. Golden, "The Turkic Peoples And Caucasia", Essays In The History of Armenia, Azerbaijan and Georgia, The University of Michigan Press 1996, s.55.
- ⁵⁴ M. A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s.24.
- ⁵⁵ M.H.Yınanç, Türkiye Tarihi, s.51.